

Աշնակ գյուղը գտնվում է ՀՀ Արագածոտնի մարզում: Այն միջնադարյան Հայաստանի Այրարատ մահանգի Արագածոտն գավառի հնագույն բնակավայրերից է: V դարից սկսած հայտնի են մի շարք մատենագրական և վիմագրական հիշատակություններ այս հնամենի գյուղի մասին:

1988 թվականին, Աշնակ գյուղն արևմտյան կողմից շրջանցող նոր ավտոճանապարհի շինարարության ժամանակ, ոչնչացման վտանգի ենթարկվեցին մի շարք հուշածանոթներ, որոնք պեղվեց Երևանի պետական համալսարանի հնագիտական գիտահետազոտական լաբորատորիայի և ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի նոթակառույցների հնագիտության քաժնի արշավախումբը:

Արշավախումբը գյուղի տարբեր մասերում պեղել է երկու դամբարանաքմեր՝ ծխական քաղտմներով, առանց ուղեկցող նյութերի: Երկրաբանական աշխատանքների ժամանակ ավերված վաղ միջնադարյան գերեզմանատանը հաջողվել է պեղել անխաթար մնացած երկու թաղամներ, որոնք ևս ուղեկցող նյութեր չեն ունեցել:

Աշնակ գյուղի շրջակայքում, մոտ 300 հեկտար զբաղեցնող տարածքի վրա, տեղիք են հարյուրավոր միջնադարյան հնձանների ավերակները: Զոքաքանյուր հնձանին կից ստկա է կանոնավոր շարվածք ունեցող քարե ցանկապատերով շրջափակված մեկ հողակտոր: Ծանկապատերը շարված են խոշոր քաղալտե քարերով: Դրանք հաճախ եղել են մաս հողապաշտպան պատնեշներ: Հողակտորները իրարից քաժանող ցանկապատերի միջև անցնում է հանձաձիջյան սայլաղին: Վերոհիշյալ տարածքում նկատելի են մաս հնում գոյություն ունեցող ռոգման ցանցի՝ սառներին հետքերը:

Ուսումնասիրված առաջին հնձանն Աշնակից վերև է ջրամբարի հյուսիս-արևմտյան մասում, ցանկապատով շրջափակված հողակտորի եզրին: Նախքան պեղումները հնձանն ամբողջությամբ ծածկված էր հողով: Կառույցի հարավային կողմը վնասել էին ճամապարհաշինարարները: Պեղելուց հետո հնձանը իրենից ներկայացնում է ուղղանկյուն հատակագծով, արտաքինից կլորացող անկյուններով շինություն (11,7x12,7 մ) (նկ. 40): Այն կիսագնդաձևով է, քաղկացած երկու քաժանմունքից: Երկուսից պատերը կառուցված են տարբեր մեծության քաղալտե քարերից: Ուրոշ քարեր ունեն մինչև 1,7x1,50 մ չափեր: Չմայած օգտագործված քարերի անհամաչափությանը, պատերն ունեն քաղալտե կանոնավոր շարվածք (նկ. 45, 46): Երկշար պատերի միջուկները լցված են կավահողից և մանր քարերից կազմված խառնուրդով: Պատերի պահպանված քաղալտեքները 2,2 մ է, լայնությունը՝ 2,4 մ: Հնձանի 1,05 մ լայնությամբ մուտքը նրա հարավ-արևմտյան անկյունում է: Առաջին սենյակի 7,75x4,45 մ արևելյան հատվածի հատակը բնական ժայռն է, որի եզրերն շարվել են պատեր: Հարթաչափի հասցված այդ տարածքն ակնհայտորեն օգտագործվել է որպես բնակելի մակերես: Հատակի մնացած մասը տախանված է և հարթեցված հողով (նկ. 41): Հյուսիս-արևմտյան անկյունում փորված է երեք մետր խորությամբ խոշոր մի հոր, որի պատերը շարված են քաղալտե քարերով և արտաքինից տվաղված անջրաթափանց կղաշաղախով: Հորի հատակը լայն է: Մի անկյունում թողնված է հատուկ փառ՝ պարզաբան, զինու մտվածքները հավաքելու համար: Պատերն աստիճանաբար նեղանալով սովորաբար են 0,5 մ արանագիծ ունեցող անցքով: Բերանի շուրջը՝ կացարանի հատակին հավասար, քարե սաղերով կառուցված է փառակ: Մեկ մետր ներքև քարե ծորակն է, որը հատուկ պատրաստված խողովակով միանում է երկրորդ կացարանում գտնվող խողով ճզմելու հարթակին (նկ. 22, 43): Հորի քերանը փակվել է քաղալտե սրբատաշ, կոմածև կափարիչով, որի կենտրոնում, խմորումից առաջացած զագերը դուրս գալու համար, թողնված է միջանցիկ անցք (նկ. 44): Հիշյալ հորի տարողությո-

յունը կազմել է մոտ 4-5000 լիար: Առաջին սենյակը երկրորդից բաժանված է քարե միջնապատով (բարձրությունը՝ 1,8, լայնքը՝ 0,6 մ), որի կենարոնում 0.95 մ լայնությամբ մուտքն է (նկ. 41): Հիշյալ դասն կռի հատվածը շարեիս օգտագործվել է այլ շինությունից բերված բազալտե սյան կլոր խտրիս: Միջնապատի արևելյան եզրին պտեպանված են կրաշաղախի հետքեր: Որպեսզի քաղցուն չթափվի առաջին սենյակ, պտան շենը փակում է 0,45 մ բարձրությամբ մի սալաքար:

Հնճանի երկրորդ բաժանմունքն ուղղանկյունաձև սենյակ է (7.5x2.5 մ): Մրա հյուսիսային պտտի մեջ՝ հառակից մեկ մետր քայծր, թողնված են երկու խորշեր (0.34x0.64x0.22մ և 0.63x0.17x0.44մ): Մենյակի հառակն ու պտտերը (մինչև 1մ) ամրալծությամբ սվաղված են անջքաթափանց կրաշաղախով: Հառակի կենտրոնում, սենյակի ամբողջ լայնությամբ, թողնված է 10 սմ բարձրությամբ թմրիկ, որը հարթակը բաժանում է երկու մասի: Հարթակի հարավային հատվածում՝ միջնապատի առակ, հայտնաբերվեցին երկու ետրեր (0.39x0.86 մ), որոնք օգտագործվել են խաղողի քողցուն հավաքելու համար: Աջակողմյան փոքր ետրին միանում է մեծ ետրից եկող զինհաար խողովակը:

Հնճանի պերամնների ժամանակ հայտնաբերվել են ջնպուկոծ խեցեղենի, կարտանների, սափորների, նրբագեղ թաների քաղմաթիվ բեկորներ, որոնք ժամանակագրաբեն թվագրվում են XII-XIV դարերով:

Հաջորդ երեք հնճանները պեղվել են վերին ջրամբարի պատվարից 200 մ հարավ-արևմուտք, հարթ տարածքում: Նախքան պեղումները դրանք ամրալծությամբ ծածկված էին հողով: Հնճանների վերին շերտում չոր շարվածքով պատեր էին, որոնք կտոցովել էին վերոհիշյալ համալիրների ավերվելուց հետո: Պեղումների ընթացքում բացվեցին միմյանց կցակառուցված երեք աարեր ենճանները:

Պեղված երկրորդ հնճանը համալիրի հարավային կողմում է բաղկացած երկու բաժանմունքից: Այն միջին մեծության բազալտե քարերից կառուցված ուղղանկյունաձև (9.1x8.1մ) շինություն է: Հարավային պտտի եիմքի մտո, արաաքուտո հայանաբերվեցին գերանի մնացորդներ: Պատերն ունեն կամոնաիւր շարվածք (պտեպանված բարձրությունը 0.5-1.8 մ է, լայնությունը՝ 1.45-1.7 մ): Միջուկները լցված են կովասեույի և մանր քարի խառնուրդով: Ներսից անդտեղ ծեիված են կրաշաղախով: Հնճանը 1.03 մ լայնությամբ մուտքն արևելյան սրտի հրաիսային հատվածում է: Հնճանի առաջին բաժանմունքն ուղղանկյունաձև սենյակ է (5.2x2.55 մ): Հառակը բնական ժայռն է, իսկ մնացած անհավասարությունները հաղթեցված էին սափանված կավահողով: Մենյակի հյուսիս-արևմտյան անկյունում, հառակի մեջ, փոքրիս մի խոր փոտոմ տեղադրված է եղել կարատ: Առաջին սենյակը 5.22 մ երկարությամբ ունեցող միջնապատով անջառված էո երկրորդից: Այն կառուցված է ուղղահայաց դիւրով դրված տուֆի սաղերից (պտեպանված բարձրությունը 0.5, լայնքը՝ 0.4 մ): Միջնապատի կենարոնում դեպի երկրորդ բաժանմունքը տանող 0.87 մ լայնությամբ մուտքն է: Հնճանի երկրորդ ուղղանկյուն հառակագծով սենյակն (5.45x2.5 մ) օգտագործվել է իրրև խաղող ճզմելու աարաօր: Մենյակի հառակն ու պտտերն ամբողջովին սվաղված են մինչև 0.5 մ բարձրությամբ անջքաթափանց կրաշաղախով: Հառակն ունի մասնակի թեքություն, կրում է նորոզման հետքեր: Այն ավարտվում է միջնապատի տակ թողնված կրոր ետրով (0.5x0.7 մ), ուր հավաքվել է ճզմած խաղողի քողցուն: Արևմտյան պտտի մեջ թողնված է 1մ բարձրությամբ ուղղանկյունաձև խորշ (3x0.27x0.47 մ): Հնճանի պերամների ժամանակ հայտնաբերվել են խեցեղեն տնթների բեկորներ, որոնք թվագրվում են XII-XIV դարերով:

Երրորդ հնճանն ուղղանկյուն շինություն է (8x7.05 մ), որի հարավային պտտն ընդհանար է երկրապի հեա: Հնճանը բաղկացած է երկու բաժանմունքից: Պատերը շարված են միջին և խոշոր

չափի բազալտե քարերով: Ումի կանոնավոր շարվածք (սլախարանված բարձրությունը՝ 0.3-1.8, լայնությունը՝ 1.2 մ): Հարկ է նշել, որ երբորդ հնձանի արևմտյան սլախն ավելի վաղ է կառուցված, քան երկրորդին, քանի որ ստաջինի որմի մի մասը փակված է մյուսի մի հատվածով: Երբորդ հնձանի արևաքին մուտքը եղել է նրա ելուստային սլախի մեջ: Այն գրեթե չի պահպանված: Առաջին բաժանմանը ունի ուղղանկյուն հատակագիծ (5.75x2.5 մ): Հասակն ամբողջովին տուփանված եղել է: Մենյակի հարավային մասում առանձնացված է (2.7x2.3 մ) մի այլ հարթակ: Այն եզերված է սրահաշարով և ունի 0.4 մ բարձրության: Ներսը լցված էր եռյի և մոխրի խառնուրդ, որի մեջ հայանաբերվեցին վաղ միջնադարին բնորոշ խեցանոթների քերտեր: Հարթակի հարավային մասում՝ գետնի մեջ, փորված է քառանկյուն մեծ հոր (սլախարանված բարձրությունը՝ 2.6, տրամագիծը՝ 1.2 մ), որի սրահերը շարված են զանգվածեղ քարերով և սկզբում անջրաթափանց կրաշաղախով: Հորն ավերված էր: Ներսում փակված էին հորարերանը փակաղ առֆե մեծ ծածկոտայերը, որոնցից մեկի կենտրոնում 0.5մ արամագծով կտր անցք էր արված: Հորի հատակին հասուկ փոս-սլարգարան է՝ զինու նստվածքների համար, իսկ նրա վերին մասում՝ քարե ծորակ, որ հասուկ խողովակով միանում էր երկրորդ բաժանմունքին: Ծորակի ընթացքը փակված էր կրաշաղախի ծեփով, ինչը հուշում է, որ հնձանն ավերվել է մինչև նոր այգիներն ընկած ժամանակահատվածը: Առաջին սենյակը 5 մ երկարությամբ միջնապատով առանձնացված է երկրորդից: Հիշյալ որմի միջին մասում գետնված է 0.65 մ լայնությամբ մուտքը, որի կողերին քառանկյուն առաջված բազալտի զանգվածեղ քարեր են: Մուտքի շնիին դրված է 0.4 մ բարձրությամբ տուփասալ: Հնձանի երկրորդ բաժանմունքը (5.9x2.5 մ) օգտագործվել է որպես խողովակ հարթակ, ուստի նրա մակերեսը և սրահերը մինչև 1 մ բարձրությամբ սկզբում են անջրաթափանց կրաշաղախի հասա շերտով: Երկրորդ սենյակի արևմտյան սլախի մեջ թողնված է մի այլ հարթակ (0.7x0.3x0.52 մ), որն աստիճանաբար ցածրանալով սոխարովում է միջնապատի առկա գետնոված փորը ետքով (լայնությունը՝ 0.6, խորությունը՝ 0.8 մ): Այն ունի քեքություն և զանվում է ուղիղ հորի յիմաց, որից հավաքված քաղցում հասուկ խողովակով հոսել և լցվել է մեծ հորի մեջ: Հնձանի հարթակը կրում է բազում նորոգումների հետքեր: Նրա մեծ մասը սրտաված է մրի և մոխրի հասա շերտով, ինչը վկայում է կառույցի՝ երկհից կառուցվելու մասին: Պեղումների ընթացքում հնձանից հայանաբերվել են ջնարակած և հասարակ անոթների քերտեր, սալակյա սաղարանջաններ, երկաթե դանակներ, կաշիկի սլայա, որոնք փակգրվում են XII-XIV դարերով:

Չորրորդ հնձանը կից է երրորդի հյուսիսային սլախին: Խառույցից պահպանվել է արևմտյան պատը, որն ունի 7.3 մ երկարություն (սլախարանված բարձրությունը՝ 1.8, լայնությունը՝ 1.2 մ): Երկու հնձանների միացման անկյունում լցված էր մոխրի մեծ կույա, որի հոսառությունը շուրջ մեկ մետր էր: Հնձանում՝ արևելք-արևմուտք ուղղվածությամբ, հայանաբերվեց 5.3 մ երկրորդությամբ սլախ, որ կառուցված էր միջին մեծությամբ բազալտաքարերից (սլախարանված բարձրությունը՝ 0.7, լայնությունը՝ 1.1 մ): Այն շարունակվելով դեպի արևելք, հասավում է հյուսիս-հարավ առանցքով ձգված մեկ այլ պատի հետ (երկարությունը 3.2 մ), որից սլախարանվել էին միայն հիմնասրահները: Ենթադրում ենք, որ վերոհիշյալ պատերը սրահկանել են ավելի վաղ կառուցված մի շինության, որի տվերվելուց հետո նույն անդամ հիմնվել է չորրորդ հնձանը (նկ. 47):

Հինգերորդ հնձանը պեղվել է Աշնակ գյուղի ներքևում կառուցված արհեստական ջրամբարից 200 մ արևմուտք, հարթ դաշտում: Հնձանը ներսից ուղղանկյուն, արաքինից կրթացող անկյուններով շինություն է (12.7x9.4 մ), որն ունի արևելք-արևմուտք ուղղվածություն (նկ. 48, 49, 50): Այն կիսագնդաձևով, երկրաժանմունք կառույց է, որի սրահերը շարված են միջին և խոշոր բազալտաքարերով: Պատերի շարվածքը կանոնափոր է, իսկ դռն քարեր կրում են մեծ մշակման հետ-

քեր: Պատերի (սրահաբանված բարձրությունը՝ 0.6-2.2, լայնությունը՝ 2.4 մ) միջուկը լցված է կոսվա-
 հողի և մանր քարերի խառնաբլուրով: Որմերի որոշ հատվածները ներքոսա սվաղված են կրաշա-
 դախի ծեփով (նկ. 51): Հնձանի արևելյան պատի հյուսիսային հատվածում գեղեղված է մուտքը,
 որի դիմաց սրահաբանվել է մեծ քարերով կառուցված ցանկապատը: Ակներևաբար այն շարվել է
 մուտքը սրահաբանելու համար: Հնձանի ստաջին, ուղղանկյան հասակագծով սենյակի (4.8x5.9 մ)
 հատակը բնական ժայռն է, որի անհարթ հատվածները լրացված են կավաեղելով և մանր քարե-
 րով: Հարավային և արևելյան պատերին կից առանձնացված են 0.2 մ բարձրությամբ լայն հար-
 քակներ, հավանաբար, բնակության համար: Երկու բաժանմունքների միջև գեղեղված միջնա-
 սրահի անկյուններում փորված են խոր փոսեր՝ զինու սրահեստավորման խոշոր չափի կարասներ
 գեղեղելու համար: Միջնասրահի (սրահաբանված բարձրությունը՝ 0.55, լայնքը՝ 0.9մ) կենտրոնում
 գտնվում է դեպի երկրորդ բաժանմունք աանող 0.9 մ լայնությամբ մուտքը, որի երկու կողմերում
 դրված են երկու ուղղանկյուն քարեր: Մուտքի շինվածքը 0.3 մ բարձրությամբ առօրինակով:
 Ինչպես նախորդ համալիրում այնպես էլ այստեղ երկրորդ սենյակն (3.2x5.8 մ) օգտագործվել է
 որպես խաղալ ճգնելու աեղ (նկ. 52): Նրա հատակը և կողային պատերը սվաղված էին անջրա-
 քայիանց կրաշաղախի սավար շերտով: Հարթակն աստիճանաբար ցածրանալով դեպի մուտքը,
 ավարավում է քաղցուն հավաքելու հորով (3.2x5.8 մ): Սենյակի արևմտյան պատի կենտրոնում
 գեղեղված է ուղղանկյուն կտրվածքով մի հոր (0.63x0.27x0.52 մ):

Հինգերորդ հնձանի պեղումներից հայանարելել են կոր երկանքի մաս, քաղալուի կռիչներ,
 դանակ, կռիչի սրայա, մեծ քանակությամբ ջնարակած և հասարակ խեցեղենի ու աղսկյա կապ-
 տավուն ապարանջանը բեկորներ: Խեցեղենի մեջ եաակապես եարկ է ճշել կարմիր գծային գո-
 աիններով ներկված, բեկորված սալորը: Հնձանում կոսր մոխրի հասա շերտ, որն ակներևաբար ա-
 ռաջացել էր հրդեհի հեաևանքով:

Վեցերորդ հնձանը գտնվում է Աշմակ գյուղից 300 մ հարավ-արևելք, փոքր բլրի լանջին, ուր
 ուարածվում են մշակույթի հուրկտորները: Հնձանային համալիրը կառուցված է բնական քեթու-
 յան վրա, ուսաի և կիսագեանաաիոր է: Այն բավական խաշոր կառույց է (15x12 մ), քաղկացած չորս
 բաժանմունքներից: Ունի արևելք-արևմուաք ուղղվածություն: Համալիրի պատերը (սրահաբանված
 բարձրությունը՝ 0.5-2.5, լայնությունը՝ 1.0-1.20 մ) կառուցված են աարքեր մեծության անմշակ քա-
 րերից, խկ որոշ գանգվածեղ օրինակներ ունեն մինչև երկու մեար երկարություն: Պատերի շար-
 վածքը հիմնալոսնում կանոնավոր է: Միջուկը լցված է կավաեղելի և մանր քարերի խառնուրդով:
 Հնձանի արաաքին մուաքը հարավային պատի մեջ է, ամբողջությամբ ավերված: Առաջին սենյա-
 կի (5x4.3 մ) հատակը աովանված է: Նրա հյուսիսային որմին կցակառուցված է քարաշար ցան-
 կապաա, որի կռքին՝ դեպի երկրորդ սենյակ աանող մուաքն է, որից սրահաբանվել են անգամ քա-
 րավորի քարերը (նկ. 53): Ուղղանկյունաձև հատակագծով երկրորդ սենյակի (2.3x5.45 մ) հաաա-
 կը թնակսն ժայռն է, որի անհարթությունները հավասարեցված են առինանված կավաեղելով:
 Արևմտյան որմի աակ փորված են հաաուկ փոսեր՝ կարասներ աեղաղելու համար: Այս հաաավա-
 ծը սենյակի մնացած մասից անջաաված է քարաշար սրաաով (նկ. 54): Երկրորդ սենյակը երրոր-
 ւից անջասված է միջնասրաաով (սրահաբանված բարձրությունը՝ 0.8, լայնությունը՝ 0.6 մ), որը ևս
 ավաղված է կրաշաղախով: Միջնասրաաի արևելյան հաաավածում թողնված է 1.0 մ լայնությամբ
 մուաք, որի առջև քարե ասաիճաններ են դրված (նկ. 55): Երրորդ սենյակի (5.3x2.25 մ) պատերն
 ամբողջությամբ սվաղված են կրաշաղախի շերտով: Կենտրոնական մասում հարթակի
 արևմտյան հաաավածն աստիճանաբար թեքվում է դեպի անկյունը: Այստեղ կար 0.5 մ խորությամբ
 մի մեծ քսաակուսի փոսորակ՝ նախաաեաաված խաղալի քաղցուի հավաքման համար: Հարթակի

մնացած հաավածը. աստիճանաբար թեքվելով դեպի մտաքը, ավարտվում է երկու հորերով (0.35x0.7 մ, ճկ. 56): Հարթակի հյուսիսային սրտի մեջ թողնված է 0.53 մ տրամագծով ուղղանկյուն խորշ (0.45x0.25x0.42 մ): Հնձանի չորրորդ սենյակը մտնելու համար, երկրորդ սենյակի արևելյան սրտի մեջ բացված է 0.53 մ լայնությամբ զաղտնի մուտք: Այստեղ հնարավոր է մտնել միայն սաղեսող վիճակում: Այն կորացող անկյուններով սենյակ է (4.15x2.6 մ): Պատերը շարված են մանր քարերով, իսկ միջուկը լցված կավահողի և մանր քարերի խառնարդով: Քարերի խարհովոց եզրերը սվտոված են կավով: Հետագայում, սենյակում եղած երդեհի հետևանքով կավածեին ավելի է թրծվել և ամրացել: Հարավային սրտի տակ վտրված են կարասները տեղադրելու հատուկ փոսեր: Սենյակի հատակին կավահող էր: Դրա որոշ հաավածները հետացնելուց հետո բացվեց կառույցի՝ կրաշաղախով սվաղած հատուկը: Հավանական հնք համարում, որ չորրորդ սենյակը նախկինում եղել է ճգնելու հատված, իսկ հեաագայում, միացվելով վեցերորդ հնձանին, դարձել է մսաանային բաժանմունք:

Հնձանի պեղումների ընթացքում հայտնաբերվել են խոշոր գոտեգարդ կարասներ, սաղիորներ, կճուճներ և զանազան նրբագեղ անոթներ, որոնք թվագրվում են XII-XIV դարերով:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով արշավախմբի կատարած աշխատանքները, հարկ է արձանագրել, որ Աշնակում հայտնաբերված և ուսումնասիրված հնձանային խոշոր համալիրները Հայաստանի միջնադարյան գինեգործական մշակույթի, արտադրության առավել ուշագրավ կառույցներից են: Պեղումները միաժամանակ հնարավորություն են ընձեռում սրարգարանելու Աշնակ գյուղի նշանակությունը՝ իրրև Արագածոտանի գինեգործական կենտրոնի, ինչը փաստարկված է Անիի և այլ ենտվայրերի մի քանի վիմական արձանագրություններում: